

HUMÁNNÍ GEOGRAFIE

I. ročník

REGIONY, REGIONALIZACE

...počet různě vymezených hranic pro jeden daný region je druhou mocninou množství konzultovaných geografů...

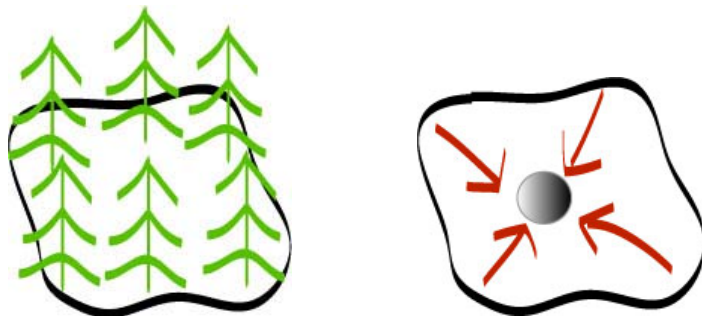
Region je oblast vykazující nějaký druh jednotnosti nebo vnitřního organizačního principu, který ji vyděluje oproti jiným regionům. Problematiku regionů nelze zužovat na pouhé ohraničování (vymezování) regionů. Je rozbořením formování regionů, integračních procesů, vztahů mezi středisky a zázemím, hierarchizací středisek a funkčně specializovaných regionů.

Typy regionů

Mezi regiony definované na základě **jedné charakteristiky** patří např. oblasti vymezované na základě nadm. výšky (nížiny, pahorkatiny, apod.). Regiony mohou být definovány i na základě **více charakteristik** - např. problémové oblasti města definované na základě míry nezaměstnanosti, výše kriminality a podílu špatného bydlení.

Regiony definované na základě **komplexní** charakteristiky jsou chápány jako výsledky složitých vztahů mezi přírodními a humánními (společenskými) charakteristikami (*pozn: V této souvislosti vyvstává otázka tzv. přirozených regionů. Přirozené regiony byly předmětem četných debat v rámci geografie. Diskutovalo se o tom, zda reálně existují či nikoliv. Skupina přívrženců tvrdila, že úkolem geografie je vymezit jejich hranice na zemském povrchu. Druhá skupina geografů tvrdila, že regionální struktura je vždy vytvářena geografem pro potřeby konkrétního výzkumu*).

V rámci geografie lze vymezit objektivní a subjektivní přístup k regionům. **Objektivní** pojetí je starší a souvisí s myšlenkou, že přírodní prostředí ovlivňuje lidské a ekonomické prostředí. Usiluje o vymezení přírodních regionů. Region je zde chápán jako jednotka reálně existující. **Subjektivní** pojetí chápe region jako abstrakci či model umožňující studovat území, které by se muselo zkoumat buď souhrnně či po místech, bodech.

obr. 1: Schema homogenního (formálního) a nodálního (funkčního) regionu

Formální regiony jsou vymezovány na základě podobných vlastností jevů náležejících danému regionu. Jejich znakem je vnitřní stejnorodost. **Nodální** (nodus = uzel) či funkční regiony jsou vnímány jako prostorový systém založený na interakci mezi centrem (jádrem, ohniskem, core, node, focus) a jeho zázemím (hinterland). Jsou dynamické a mohou se měnit.

Nodální oblasti formující se kolem určitých jader, např. velkých měst, jsou různorodé. Nodální oblast obsahuje centrum sbírající či rozdělující proudy látek, energií či informací. Hranice nodální oblasti jsou vymezeny na základě převažujících translokačních proudů; probíhají v místech, kde se svazky s jedním centrem stávají slabšími v porovnání se svazky s centrem sousedním.

(jako **spádová oblast** je označována oblast s nejsilnějšími/nejintenzivnějšími vazbami s jinými oblastmi - migrační proudy, dojíždka, apod.; **zázemím** je obvykle nazýváno území ekonomicky tíhnucí k hospodářskému centru, periferní část nodální oblasti. Jako hinterland/zázemí byla často označována sféra vlivu přístavu, ze které je soustředován materiál či zboží určené k exportu a

naopak, ve které se distribuují importované zboží. V obecnějším smyslu tedy označuje sféru vlivu jakéhokoliv sídla - viz teorie centrálních míst).

Fyzický – přírodní region je výsledkem geologických a geomorfologických procesů působících po dlouhou dobu. Tyto procesy vytvářejí přírodní krajinu a přírodní regiony. Přírodní regiony se však v současné společnosti stávají stále méně významnými, ačkoliv sehráli důležitou roli jako prostředí pro lidské aktivity a spoluvytvářeli pocit identifikace a regionální identity. Přirozené hranice jako hory či řeky dodnes tvoří hranice regionů, které už však po dlouhém vývoji fungují na jiném základě. Při studiu přirozených regionů jsou zkoumány především vertikální vazby.

Ekonomický-funkční region je analytickou definicí – vychází z přístupu definovat region jako funkční jednotku fungující skrze efektivní ekonomické chování lidí. Např. v klasické teorii centrálních míst je region definován podle své pozice na ose mezi centrálním místem a periferií, centrálním místem a zázemím. V tomto smyslu je region orientovaný na produkci, heterogenní a horizontální.

Politický-administrativní region je normativní definicí regionu jako socio-politické interpretace. Pro stát je výhodné decentralizovat území do malých jednotek a řídit je skrze politickou reprezentaci. Role této definice se zvýšila v moderní společnosti. Regiony jsou důležitými úrovněmi ekonomických intervencí či politických regulací. Je to oblast, v rámci které se odehrávají politické debaty a akce.

Socio-kulturní region je komplexní definicí. Tradičně byly tyto regiony definovány jako umístění skupin lidí s podobnou lingvisticko-kulturní charakteristikou a socio-kulturními praktikami spjatými s určitým územím. To znamená, že bylo možné mluvit umístěné občanské společnosti, etnických regionech či homogenních kulturních regionech, kde lidé sdílejí společnou vizi regionu. Kvůli migraci a smíšené identitě moderní společnosti je toto pojetí v současné době a v postmoderní společnosti nemožné. Současný socio-kulturní region je prostředím pro sociální interakce, místo setkávání lidského faktoru a sociální struktury.

Percepční (vnímané) regiony jsou intelektuální konstrukcí – vytvořené na základě naší znalosti o daném regionu. Např. na území města jedinec vnímá či ze své zkušenosti dokáže vymezit různé typy oblastí/regionů – čtvrť „lepšího“ bydlení, centrum města, průmyslový okrsek, apod.

Administrativní regiony jsou vymezovány pro účely výkonu státní správy a územní samosprávy (krýt se nemusí). Důležitá je ovšem časová stabilita regionů. U administrativních regionů existují 2 vztahy: **skladebnost** (vyšší administrativní region je tvořen několika celky nižší úrovně), **podřízenost** či **nadřízenost** (závaznost norem přijatých na vyšší úrovni pro úrovně nižší).

Účelové regiony jsou vymezovány pro řešení určitých problémů (životní prostředí – národní parky, ekonomická zaostalost – speciální ekonomické zóny). Často mívají omezenou časovou platnost.

„Použití“ regionu v geografii

Regiony jako **pokrytí** určitého prostoru nám slouží ke zjednodušení složité reality. Řeší se tak problém rozdělení určité složité oblasti na několik dílčích, lépe uchopitelných a popsitelných. Tento přístup je srovnatelný např. s historií. Historikové používají určité historické periody – středověk, renesance, apod. k tomu, aby strukturovali svá studia, stejně jako geograf předmět svého výzkumu strukturuje prostorově.

V některých případech region slouží jako **vzorek**. Používáme události, procesy odehrávající se na úrovni regionu k osvětlení procesů probíhajících ve větším měřítku.

Při chápání regionu jako **analogie** používáme jednoho regionu k přiblížení regionu jiného.

Regiony také mohou mít funkci **modulátorů**, tj. jejich struktura (ekonomická či společenská) výrazně ovlivňuje jejich další vývoj, přijímání nových trendů. Takto jsou regiony chápány mj. v regionálních ekonomických modelech.

Vývojové typy společnosti a regiony (podle Hampla, 1996)

Preindustriální společnost – dominantní úlohu hraje primární sektor, obyvatelstvo je relativně nemobilní. Charakteristickou je omezená role měst a výrazná závislost rozložení obyvatelstva na přírodních podmínkách.

Industriální společnost – rozvíjí se především sekundární sektor, existuje značná prostorová i socioprofesionální mobilita. Dochází k demokratizaci společenských systémů. Na změnu geografické organizace společnosti má rozhodující vliv urbanizační proces a s ním i související industrializace. Sociálně-geografické regiony se formují v důsledku zvýšené prostorové mobility obyvatelstva a materiálů především na základě vztahů a toků. Dochází k jejich postupné hierarchizaci. Prosazuje se jednostranné využívání území a dochází k relativnímu překonávání vlivů životního prostředí na nižších úrovních geografické organizace společnosti. Objevují se výhody koncentrace a aglomerace.

Postindustriální společnost – těžiště růstu se přenáší do terciárního, resp. kvartérního sektoru. Zvyšuje se úroveň a důležitost sociálních kontaktů. Dochází k relativnímu omezení koncentračních procesů ve společnosti a k větší propojenosti systému osídlení a ke zvýšené územní dělbě činností.

Jako shrnutí můžeme říct, že do 19. století byla lidská společnost (resp. společnosti) výrazně **lokální** a život byl ovlivňován především fyzikálními podmínkami prostředí. Tato společnost je také předmětem zkoumání tradiční regionální geografie, vymezující především homogenní regiony na základě vertikálních vazeb. S postupující urbanizací, industrializací a integrací společností do globální světové ekonomiky se staly mnohem více důležitými **horizontální** (sociální a ekonomické) prostorové závislosti. a lokálně prožívané a vnímané environmentální podmínky se staly bezpředmětnými – člověk je stále méně a méně závislý na půdě, na které stojí a stále více a více na sociálních a ekonomických geografických vzorcích pokrývajících relativně rozsáhlé oblasti.

První náznaky nodálních regionů vznikají samozřejmě v souvislosti se vznikem měst, resp. s příčinami vzniku měst (zemědělská nadvýroba, církevní organizace území, apod.). Industriální revoluce pak definitivně přerušila vztahy mezi lidskými skupinami a prostorem žití. Inovace zasáhly jak způsob výroby, tak způsob spotřeby, přenášení vědomostí a znalostí, resp. kulturních hodnot. Došlo k rozšíření symbolů a symbolického myšlení. Změny probíhaly ve 4 liniích:

1. pohyb ke **koncentrovaným formám energie** zdůraznil význam linek (spojení) mezi zdroji, prací a populací,
2. mobilita zboží, lidí a myšlenek zvýšila **konkurenci**, posílila roli tras, nódů a sítí v prostorové organizaci a rozšířila rámec běžného života,
3. přírodní danosti a omezení nezmizela – posunula se – koncentrace lidí a aktivit rozšířila základnu ekologické pyramidy na větší území,
4. vznik **masové kultury** a exploze vzdělávání byly prvním krokem v rozvoji charakterizovaném obecným vzděláváním osob a **erozí tradičních kultur**.

Hierarchie (nodálních) regionů

Například Hampl (1996) rozeznává šest hierarchických úrovní regionu:

lokální úroveň – odpovídá jednotlivým sídelním útvarům s dominantní obytnou funkcí doplněnou vybranými prvky práce a služeb. Sídla, resp. obce jsou převážně vztahově neuzavřené celky (silná vyjíždka a dojíždka za prací a službami) – v minulosti byly ovšem vztahově uzavřené s vnitřní polaritou (sídelní útvar a zemědělské a lesní zázemí).

mikroregionální úroveň – odpovídá elementárním nodálním regionům a z hlediska každodenního pohybu obyvatel jde o relativně uzavřené vztahové jednotky. Polarita střediska a zázemí je klíčovým integračním faktorem a je spojena s územní dělbou práce: koncentrace obyvatel a především pracovních příležitostí a obslužných funkcí ve středisku na jedné straně a obytných funkcí a primárních aktivit v zázemí na straně druhé. Propojení obou částí je realizováno každodenní dojíždkou za prací a službami.

vyšší regionální úroveň – odpovídá relativně velkým regionům (makroregiony v rámci státu) s výrazným velkoměstským centrem. Polarita jádra a zázemí je v podstatě obdobou základních nodálních regionů, byť ve složitější a komplexnější variantě – jádro má často charakter areálu, v rámci makroregionu existuje určitá hierarchie středisek. Vztahová uzavřenost se týká dlouhodobějších pohybů obyvatelstva – migrace, studium na vysokých školách, a částečně i vazeb mezi podniky či institucemi (výrobní kooperace, dosah regionálních bank, regionálních médií, apod.).

národní úroveň – odpovídá úrovni národních států na níž dochází k relativní (a stále snižované) uzavřenosti většiny ekonomických a kulturních vazeb. Dochází zde také k formování celé hierarchie nodálních středisek, ale i metropolitních areálů. Jádrem jsou hlavní a vedlejší metropolitní areály spojené navzájem koncentračními osami.

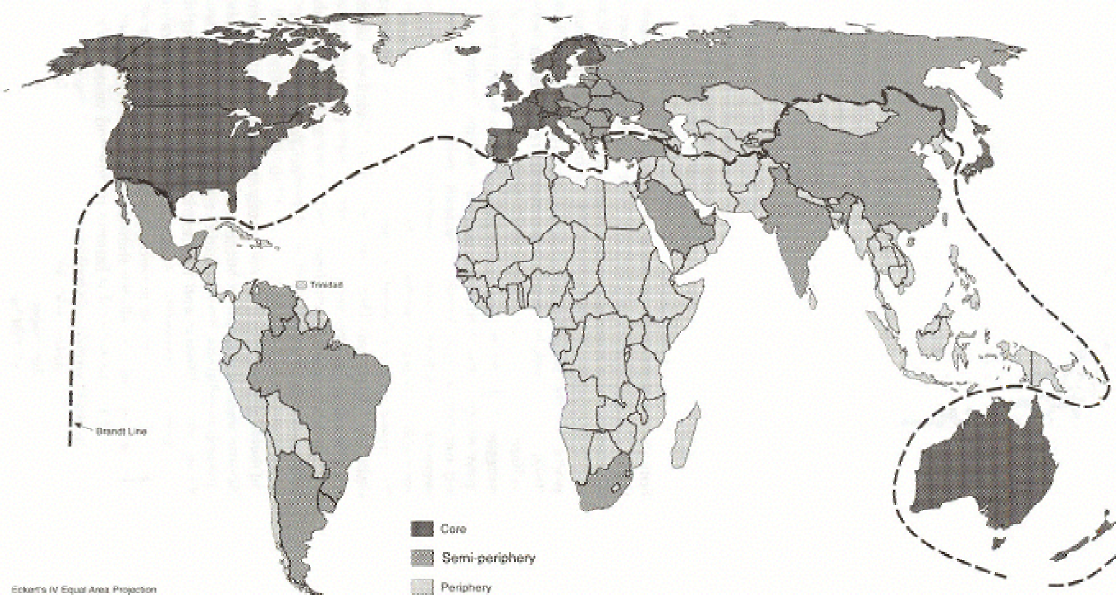
nadnárodní (subglobální) úroveň – odpovídá velkým geografickým útvarům např. západoevropský „modrý banán“, povodí Gangy).

globální úroveň – např. dělení bohatý sever vs. chudý jih.

Globální ekonomické regiony

Globální ekonomické regiony lze členit konceptu jádro, semiperiferie a periferie. **Jádro** obvykle hraje dominantní, aktivní roli ve světovém obchodu, jde o bohatou zemi s tržní ekonomikou, průmyslově či zemědělsky-průmyslově orientovanou. Jde o významného exportéra či importéra, mezinárodní pohyb kapitálu má většinou směr z této země do jiných. **Periferie** hraje druhořadou či pasivní roli v mezinárodním obchodu. Společným rysem je vnější závislost na centru jako zdroji importu a jako cíli velkého podílu exportu a jako zdroje půjček.

Často se také používá termínu Sever – Jih ve smyslu jádro – periferie. Podle některých údajů Jih zahrnuje tři čtvrtiny populace světa, ale pouze jednu pětinu příjmů. Nejde pouze o to, že je Sever bohatší než Jih – většina patentů a nových technologií je majetkem multinárodních korporací ze Severu, které provádějí rozhodující objem investic a světového obchodu s výrobky a zdroji. Kvůli své síle také Sever určuje pravidla hry – ovládá regulace a mezinárodní instituce obchodu, trhu a financí.

obr. 2: Tzv. Brandtova linie vymežující země jádra a periferie

Nódy ekonomických regionů na globální bázi jsou tzv. **world cities**. Jsou to základny pro světový kapitál. Nejde samozřejmě o města největší z hlediska populace či zaměstnanosti. Jsou kontrolními centry světové ekonomiky – vymezují se na základě umístění hlavních finančních institucí, ústředí firem, mezinárodních institucí a komunikačních uzlů. Zatímco světové metropole prvního řádu jsou zcela závislé pouze na globální ekonomice, metropole druhého řádu – jejich velikost a význam – jsou spjaty mnohem více s národní ekonomikou. Lze vymezit 3 subsystémy – osy: Tokio – Singapur, New York – Los Angeles (-Toronto, Caracas) a Londýn – Zurich.

Teorie regionálního rozvoje, regionální politika

Teorie regionálního rozvoje lze klasifikovat mnoha způsoby. Jedním ze základních je jejich dělení na teorie **regionální rovnováhy** (tzv. divergenční) a **regionální nerovnováhy** (konvergenční). Podle nich v průběhu vývoje dochází spíše ke zvětšování (konvergenční), resp. zhlazování (divergenční) meziregionálních rozdílů.

Rozdíl mezi teoriemi tkví v tom, zda autoři kladou větší důraz na procesy vedoucí k **nivelizaci** (např. přesun kapitálu do oblastí s vyšší mírou zisku – např. s levnější pracovní silou díky nezaměstnanosti) či naopak na **mechanismy diferenciací** (kumulativní, selektivní, koncentrační – např. u banky vždy snáze získá úvěr úspěšný subjekt z prosperujícího regionu). Toto dělení je navíc komplikováno nejasnou definicí časové horizontu, ve kterém by mělo k vyrovnávání či konvergenci docházet.

Regionální politika je na nejobecnější úrovni definována jako soubor cílů a opatření, které mají za cíl snižování rozdílů v sociálně ekonomické úrovni regionů. Tyto opatření mohou být buď přijímaná a realizovaná přímo z úrovně regionů a obcí, tj. regionální samosprávy (v našem případě krajských

úřadů či magistrátů či obecních úřadů) či ze státní úrovně. Většinou však nelze takto rozlišovat, jelikož existuje určitá kooperace a provázanost – státní úroveň spíše vytváří podmínky pro mobilizaci místních zdrojů (endogenní růst).

Pro intervenci (ať už státní, či místní povahy) musí být splněny 3 předpoklady:

1. Existence **meziregionálních rozdílů** - jak vůbec rozpoznat meziregionální rozdíly, za jaké územní jednotky a podle jakého kritéria?
2. Politické klima – ochota tyto meziregionální problémy řešit – ať už na regionální či celostátní úrovni.

Ve slovníku regionální politiky je nutné rozlišovat **cíle a nástroje**. Konkrétními cíly může být snižování meziregionálních rozdílů v nezaměstnanosti, v průměrných příjmech, HDP na obyvatele, apod. Nástroji pak mohou být přitažení investic do regionu, stimulace vnitřních rozvojových zdrojů či dosídlování oblastí, stabilizace obyvatelstva, podpora imigrace, apod.

Současné pojetí regionální politiky v Evropě nevychází vyhraněně z nějaké teorie regionálního rozvoje, spíše jde o kombinaci různých přístupů a nástrojů. Typickou je snaha ne o řešení následků, ale spíše o řešení příčin vzniku meziregionálních rozdílů. Příznačným je také odklon od myšlenky krátkodobých okamžitých efektů a snaha o dlouhodobá **strategická řešení**.

Mezi hlavní užívané nástroje patří:

1. podpora malého a středního podnikání
 2. podpora tvorby a šíření inovací
 3. deregulační opatření (daňové a jiné úlevy, apod.)
 4. decentralizační opatření (např. decentralizace orgánů státní správy)
- + celá řada lokálních či regionálních iniciativ (networking, regionální marketing, infrastrukturní příprava, strategické plánování, apod.)

Regiony v EU

V rámci Evropské unie se vyskytují nerovnosti mezi jednotlivými regiony. Deset nejdynamičtějším regionů Unie má HDP třikrát vyšší než deset nejméně vyvinutých regionů.

Evropská regionální politika je založena na **finanční solidaritě** – předpokládá transfer 35% rozpočtu EU (čerpaného hlavně od nejbohatších členských států) na podporu znevýhodněných regionů. Tento přístup pomáhá nejen cílovým regionům, ale také příspěvatelům, kterým se náklady vrací formou investic, přenosu know-how (hlavně do regionů, kde ještě nedošlo k nastartování určitých typů ekonomiky).

V současné Evropě sílí debata o konceptu tzv. **Evropy regionů**, který dle řady kritiků ohrožuje funkce národního státu. V této souvislosti vyvstává řada otázek - je Evropa regionů alternativou vůči národním státům?; jsou vazby mezi regiony silnější než mezi regionem a národním státem?; dochází k oslabování národních států? V současné EU je evidentní růst regionálního přístupu – EU tento proces chápe jako prostředek pro vyrovnání nerovnoměrného rozvoje, zatímco regionalisté vidí integraci jako prostředek pro zmírnění vlivu národních států a nastolení přímých vztahů mezi Evropou a regiony (některé spekulativní plány dokonce kalkulují s federativní Evropou s regiony coby státy - regiony jsou chápány jako nositelé ekonomické a kulturní identity). Evropská Unie podporuje i identifikaci se s Evropou a evropským občanstvím (doplňk či dokonce protiklad občanství národního)

Národní existence má nyní takřka všude v Evropě formu nezávislého státu. Vztah mezi politickou mocí a národem je tedy evidentní. Z tohoto vztahu se region jeví jako provincie, která je podřízená vyššímu celku. **Regionální identita** je tak v daleko větší míře kompatibilní s nadnárodní, evropskou identitou než s národně-státní identitou. Sovětský, stejně jako jugoslávský experiment vytvořit takovou nadnárodní identitu ztroskotat právě díky tomu, že se otevřeně postavil do konfrontace s národními identitami.

Evropská identita může být vymezena na základě následujících kritérií:

1. geografická (jsou Evropany obyvatelé Středomořských prostorů, je Rusko Evropa?)
2. jazyková (zde je identita komplikována četností používaných jazyků, kterých je Evropě 43 – za rostoucí hegemonie angličtiny)
3. historická kritéria (společná minulost a provázanost dějin)
4. kulturní kritéria (hlavně vliv křesťanství)
5. ekonomická a sociální kritéria (řada postkomunistických zemí definuje svoji transformaci jako “návrat do Evropy”)

Související literatura

- HAGGETT, P. (2001): Geography: A Global Synthesis. 672 s.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2002): Teorie regionálního rozvoje. Praha, Karolinum, 211s
- HAMPL, M. (1996): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Praha, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy. 395 s.